

La llengua dels documents baronials. Un cop d'ull a papers rossellonesos de l'arxiu del marquès d'Alfarràs (c. 1660-1860)

NÚRIA SALES

«Par Nous, Blaise Vilar et Pujol, Docteur en lois, Avocat a la Cour, Juge de la Jurisdiction de la Baronie de Molitg, Campome, Paracoils, Comes et ses dependances...» (1729); «Par Nous, Antoine Jaubert, Juge du lieu et Marquisat de Lupia et des Baronies de Castellnou & Velpuig...» (1774): fins al 1789 és a corts baronials que corresponia impartir justícia en primera instància a nombrosos llocs de la “province du Roussillon” constituïda arran de la partició de Catalunya el 1660 (amb les vegueries del Rosselló-Vallespir, Conflent-Capcir i un tros de Cerdanya). A la França de Lluís XIV hi havia més justícies senyorials que a la de Lluís XI. La peculiaritat, en el cas del Rosselló (i d'Alsàcia i d'alguna altra “province conquise” confeccionada a partir d'incompleta annexió), és que sovint el baró de qui depenia la cort baronial era un “étranger au royaume”. Sense que això, contràriament a allò que s'afirma en alguna obra recent, donés cap caràcter d'extraterritorialitat a la cúria en qüestió: en temps de guerra la jurisdicció era segrestada; i en tot temps jutges i procuradors baronials (si bé nomenats i pagats pel senyor) eren vassalls del rei de França: és al Consell Sobirà del Rosselló que els processos anaven en apel·lació; l'existència de presons baronials no impedia que els presos fossin sovint transferits a presons reials. I, ni més ni menys que en les corts veguerials, hi imperà el reial edicte de febrer de l'any 1700, que prohibia l'ús del català en registres i administració de justícia, i en tota mena d'escriptures públiques.¹

¹ Reial edicte de febrer de 1700 (registrat pel Consell Sobirà del Rosselló el 2 d'abril del mateix any, que mana que «toutes les procédures et les actes publics qui se feront dans les dits pais (les comtés et végueries de Roussillon et Conflans ... avec une partie du comte de Cerdagne) ... seront couchés en langue françoise ... sous peine de nullité». Ha estat editat en diferents ocasions i, ben recentment, amb reials decrets ulteriors, objeccions del Consell Sobirà del Rosselló, i altres comentaris, per Narcís

El títol de marquès de Llupià fou concedit per Felip V (Felip IV d'Aragó i V de Castella) el 1702-1704; però això no féu pas, de cap manera, dels Llupià una família ennoblida aleshores. Mig segle abans d'erigit el marquesat, els capitols matrimonials dels pares del futur primer marquès definien a Don Carlos de Llupià i de Vilanova, «señor del castell y lloch de Llupià, baró de la baronia de Castellnou, Bellpuig y Paracolls, señor del castell y lloch de Molig y del lloch de Coma y de altres llochs y termes en lo comtat de Rosselló, en lo territori de Vallespir y en la vegueria de Conflent, señor del castell y lloch de Vespella, Carlà Major del castell de Cubelles y Vilanova de Cubelles y de les quadres de la Batllia de dites viles».²

Iglesias en el seu *La llengua del Rosselló, qüestió d'Estat, la integració lingüística del Rosselló a França (1659-1789)*, Vic, 1998, 60 i ss.

«Par Nous, Blaise Vilar et Pujol», i altres crides baronials aquí citades. Se'n troben exemplars manuscrits i impresos, tant a l'Arxiu del Marquès d'Alfarràs, a Viladellops (unitats 199, 204, entre d'altres) com als ADPO (Archives Départementales des Pyrénées Orientales, a Perpinyà: 11Bp 375, Molig 1694-1716; 11Bp 548, «lieu et terroir de Marquisat de Lupia», als anys 1770s; 11Bp 638, «baronie de Molig, Paracolls, Campome, Comes et ses dependances», 1728-1789. En aquest darrer, trobem encara el 14 de juliol de 1789 (dia de la presa de la Bastilla) actuacions del jutge de la baronia «au chateau du lieu de Molitg»: uns guardaboscors de Sornia (ja a les veïnes Fenolledes) han estat capturats i empresonats per haver disparat contra gent de Molig. En els detallats testimonis recollits, en francès, traspua constantment tant un paisatge agrari que sembla formiguejar tothora de gent, com la llengua oral; un dels interrogats treballa «pour compte de A. Brusi dit Femeller au champ de Joscyp Mestre dit Guilla brassier», «dans le lieu dit la Llosa o Lo descaragador de las Biguas».

Sobre la supervivència i importància de la justícia baronial a la França d'Antic Règim, vegeu Núria Sales, «Un problema metodològic: l'oblit de les cúries baronials en estudis sobre justícia i delinqüència (França i Espanya, segles XVI-XVIII)», *Afers*, Catarroja, 10 (1990), 363-383; més endavant, en la seva tesi sobre el presidial d'Angers (1552-1790, S. Soleil confirmarà la gran vitalitat de la justícia senyorial en vigílies de la Revolució: una síntesi de la seva tesi va ser publicada per la *Revue d'Histoire du Droit Français et Etranger*, el gener-març de 1996. Vegeu també Núria Sales, «Justícia senyorial i justícia reial», dins *Història de Catalunya*, vol. IV, Barcelona, 1989, 153-183.

² «Don Carlos de Lupia y de Vilanova, señor del castell y lloch de Llupià», etc.: capitols matrimonials de 1667, amb Emanuela de Roger i Delpas, U. 25 de l'Arxiu del Marquès d'Alfarràs. Aquesta 'unitat 25' és una caixa que en conté molts, de capitols matrimonials i de cartes de núpies dels segles XV-XVIII, gairebé tots en català. Els de F. Schwaler o Schivaller, tinent d'infanteria suïssa al servei del rei d'Espanya, i Josepa Desvalls i d'Ardena, l'any 1786, preveuen que la «adot sua» sigui esmerçada en «alguna finca en la Corona de Aragó ... quan se proporcione ... un esmers segur». És molt possible que d'aquest, i d'altres, se'n fessin versions en dues o tres llengües,

Si el 1784-1787 encara s'imprimien i pregonaven «Criées generales de la jurisdiction du lieu et Marquisat de Llupia» en nom de «Dame Done Emmanuele Desvalls & Sebastida, Marquise de Llupia, veuve de Noble Sieur Don François Desvalls [...] domiciliée en la cité de Barcelone», no era en virtut del títol marquesal (que no conferia cap dret feudal, jurisdiccional ni dominical nou) ni a causa de «la baronie de Paracolls, Mollitg, Fournols & Comas» també detentada per «Dame Done Emmanuelle Desvalls & Sabastida» –i on es publicaven, també aquells mateixos anys, ordinacions; però que no incloïa Llupià–; sinó perquè de feia segles ja ho eren, els Llupià, de senyors de Llupià: consta, per exemple, en capítols «sobre lo matrimoni fahedor» entre Bernat de Llupià i Margarida Fabra, el 1419, que els pares del nuvi li feien donació del «loch de Lopià ab tots homens e fembres, ab tota jurisdiction alta e baixa [...] lo qual loch, homens, fembres & reembres de aquells [*posen*] en mans de dita donzella (Margarida) e daquells li donaran possessio oral e corporab».

Don Carlos de Llupià i de Vilanova (1631-1696) havia nascut a Perpinyà; i és a la capella dels Córrecs de Sant Joan el Vell, a altres esglésies de Perpinyà, de Tuïr, Castellnou i Sant Tomàs de Llupià on reposaven ossos dels seus avantpassats Llupià des del segle XI, pel capbaix. Havent seguit, però, el partit “del rei de Castella” (com deien els revoltats de 1640-1641) i havent-se instal·lat a Barcelona després del setge (al qual participà) i caiguda de 1652, en el Rosselló de després de 1660 ell i els seus successors seran “étrangers au royaume”. Sense per això perdre-hi la «hazienda feudal y burgesal» ni les jurisdiccions que hi tenien. O no pas totes, ni sempre: la «Rúbrica o especulo dels bens de França», volum manuscrit de l'arxiu dels marquesos d'Alfarràs a Viladellops, conté, entre altres resums, una breu relació dels llocs d'on Don Carlos continuava sent senyor; lloc per lloc, la «Relació» va distingint entre el «govern de justicia» que pertoca a Don Carlos, i el «govern politich o de la Republica», que pertoca als habitants:

com consta en el cas, a la v.27 del mateix arxiu, dels capítols matrimonials del mariscal de camp i marquès B.J.M. Dubus, governador de la plaça de Lleida, i Maria d'Olsinelles i de Fluvià, l'any 1716 –no en consta versió catalana, i sí castellana, francesa i llatina.

De capítols matrimonials dels Llupià dels segles XV-XVII, en trobem també als *ADPO*, 1E 494-497: algun dels del segle XV i començaments del XVI és en llatí, però la majoria són en català (si bé, de vegades, el principi i el final és en llatí).

«Lloch de Lupià: Es lo dit lloch de Lupia un lloch de unas trenta casas habitables poch mes o manco y en aquell antigament y havia un castell rodat de muralles, las quals tan solament vuy stan en peu». L'església parroquial era la del castell i, per tant, correspondria a Don Carlos dret de patronat i elecció de rector, però els bisbes d'Elna n'havien "usurpat" el dret segles enrere: Don Carlos hi té altrament «tota jurisdicció civil y criminal, mer y mixt imperi, alta y baixa justícia ab tota plenitud, tant en los habitants com en altres». El batlle és elegit pel senyor, però pel que fa al «govern polítich o de la Republica de dit lloch, se governan los habitants» elegint dos còsols «a lo ques creu per tots los caps de casa». Don Carlos hi «rebia y rebria com acostumat si lo Rey de França no li tenia ocupada la hazienda [...] delme de tots grans, vi, oli, llegums, carnalates, etc.».

La baronia de Castellnou «compreu los llochs y termens de Castellnou, Cameles y sos veynals de Polig y Belicrosa, Caixas, Fontcuberta, Santa Coloma, Bellpuig, y Pruneta». La vila doblement emmurallada de Castellnou, amb el seu castell, és «cap y lloch principal» de la baronia; els habitants *intramuros* són «franchs de intestia, eixorquia, cugucia, quistia, entrada y exida y altres mals usos» des del temps dels reis de Mallorca; el senyor exercia dret de patronat sobre el priorat encastellat de Sant Pere de Castellnou, però n'havia estat "espoliat" quan les rendes foren atribuïdes a la diòcesi de Solsona, arran de la seva creació. El «govern de justícia» hi és de don Carlos de Lupià «ab tota jurisdicció civil y criminal, alta y baixa, mer y mixt imperi», i nomenament de batlle. Però el «govern polítich o de la Republica» l'exerceixen els habitants que cada any «en consell general de la baronia» elegeixen tres còsols.

A Cameles, el batlle és designat pel senyor «per lo temps a ell ben vist sens alguna terna [...] en quant al govern polítich o de republica, governase lo dit lloch y terme de Cameles y sos veynals per [*un de*] los matexos tres jurats que lo Consell General de tota la baronia de Castellnou a vots segons se creu anomena cada any per al bon govern polítich o de la Republica de dita baronia y sos habitants».

A Queixàs, la «Rúbrica» torna a distingir entre el «govern polítich o de republica» dels habitants, i el «govern de justícia [...] que te dit senyor don Carlos de Lupia y possehiria a no tenirli ocupats sos bens com los demes lo Rey de França».

Per Bellpuig i Sant Esteve de Prunet, on don Carlos cobra o hauria de cobrar delmes de carnalates «y los herminis, herbes y pastures», també el «govern de justícia» és del senyor, i el «govern polítich o de

republica», dels tres cònsols anomenats pels habitants reunits en consell general.

La baronia de Paracolls, al nord del Conflent, inclou els llocs de Molig, Coma, Campome, etc., «llocs en feu de Sa Magestat y vuy de la de França per tenir ocupats los comtats de Rossello y Cerdanya».

Encara el 1637, Felip IV (Felip III d'Aragó i IV de Castella) n'havia obtingut servei de dos cavalls armats (exigit o exigible anualment durant un mes, segons infeudació «segons consuetud de Barcelona» del temps del rei Sanç de Mallorca).

Una de les més recents investidures, de 1645, reconeixia al feudatari del castell de Coma «ab tots sos termens y pertinencies, edificis, forteses, homens, donas, masos, masades, bordas, censos, usatges, tascas, agrers, pasturas, boschs, garrigas, ayguas [...] pescas, caça, scrivania y notaria o dret de crear notaris, jurisdicció y tots altres drets [...] justícia civil y tembe justícia criminal [...] fins a pena d'açots» (fol. 143-151); «totas las quals cosas tindria y possehiria dit don Carlos en feu de Sa Magestat Cristianissima si per tal feudatari se volgues regoneixer» (f. 151). La relació és redactada durant la guerra de la Lliga d'Augsburg (1689-1697), un dels més llargs períodes de segrest soferts pels Llupià; en temps de pau –i de devolució de drets i possessions– es recorria a un compromís: qui prestava indispensable sagrament i homenatge al rei de França eren els procuradors locals, vassalls efectius de «Sa Magestat Cristianissima», com Pere Ciuró, de Cameles, el 1661, o S. Balaguer el 1670.³

³ «Rubrica o especulo dels bens de França», Arxiu de Viladellòps, u.1, f. 52-137: en dono més extractes a «Documentació Llupià als Arxius del Marquès d'Alfarràs, a Viladellòps: un ràpid cop d'ull, i alguna comparació amb els arxius de Perpinyà» (ms., 80 f., 1999).

«Criées generales» de 1784: imprès de 16 pp., publicat a Perpinyà, «Imprimerie de J.F. Reynier, Imprimeur du Roi, Rue des Marchands». No és aquest el lloc adient per analitzar detalladament el seu polifacètic contingut, comparar-lo amb el d'altres ordinacions baronials, veguerials o locals (i amb ordinacions de la mateixa «baronia» d'èpoques anteriors). Hi trobem disposicions pròpiament senyorials (obligació de delmar en garba, de no fer la verema sense abans advertir la Marquesa o el seu procurador, fors de «delme» baronial al desè, onzè, dotzè o quinzè segons l'esplet o bèsties, destret de molins, obligació de donar una cuixa per cada peça de caça major, i la llengua de cada bou, vaca o vedell de matança, etc.) al costat de prescripcions d'ordre públic o de bons costums que trobem arreu, sinó que aquí l'autoritat de referència és la marquesa o el seu procurador –i, en altres llocs, poden ser el batlle reial, el veguer, els cònsols, el bisbe o altres prelats, etc.–: prohibicions de balls públics sense autorització de la marquesa, prohibició d'acollir forasters sense declarar-los, pesos i mesures, veda (amb penes de 500 lliures, en el cas d'infraccions a la veda de perdius), mesures contra la pol·lució de les aigües vives, obligació de sometent («Ordonnons a toutes personnes

Alguna mostra tenim, de pràctica local de «govern polítich o de Republica» encara a la postguerra de Successió, en la llengua pròpia, en els arxius de Viladellops: els «cònsols i consell de la Montanya» de la baronia de Castellnou (o «Consell General de la Baronia de Caixàs») decideixen el 7 de juny de 1716 «per lo servey del Rey y del Poble» que

d'accourir au Tocsin & de donner toute aide & secours aux Bayles, Consuls & autres Officiers de la presente Jurisdiction, meme avec des armes»), camins i recs a adobar, porcs a fermar, objectes trobats a restituir, etc. Són nombrosíssimes les prescripcions de caràcter comunal, i en relació amb drets de propietat individuals, en matèria de ramats, pasquers, prohibicions de pasturar, drets –i límits de drets– d'espigoleig, terres en devesa, herbatge i forestatge, etc. Un cert nombre de prescripcions sanitàries en matèria de bestiar (obligació de declarar tota bèstia malalta, prohibició d'introduir bestiar foraster sense inspecció) correspon a mesures que retrobem per tota França des de les grans epizooties del decenni de 1770. Com és costum a tota mena d'ordinacions reials, baronials, locals o generals de molts segles ençà, els primers articles es refereixen a Déu, els seus sants i l'església: prohibició de blasfemar o renejar sota pena de deu lliures («et autres peines prevucs pour les Blasphemateurs»), d'insultar gent d'església, de pertorbar l'ofici, etc. Són incorporades, com a articles específics d'aquestes ordinacions baronials, prescripcions extremes de reials decrets com els de 1669 que prohibeixen a «toutes personnes non nobles, de chasser en quelque lieu, sorte & maniere que soit»: prescripció implícitament o explícitament contradita per altres disposicions de la mateixa crida de 1784: l'article XLIX, posem per cas, indica partides i períodes on «sera permis aux Pagès desdits lieux de chasser, pour leur usage seulement ... ayant prealablement demande la permission a la dite Dame Marquise de Llupia ou son Procureur».

Lingüísticament, convé destacar-ne l'interès toponímic: hi trobem noms de lloc que no figuren ni a la Toponímia rossellonesa de L. Bassede, ni en els mapes d'estat major corresponents. Més gran encara, potser, és l'interès de certs capbreus en matèria de microtoponímia. I un cert nombre de manlleus al català: «Defendons de faire entrer dans aucun temps de l'annce le betail dans les Pres desdits terroirs, devant etre iceux reserves pour Vedellar, ou bien pour soutenir un chacun le betail de travail & de Conreuw», «Defendons a toute sorte de personnes de dite Baronnie ... de marquer Cotives (Cotius) ou Bladissous dans les dits terroirs au dela d'une ayminate de terre pour chaque vingt-cinquieme de betes a laine».

Ja una presa de «possessio de la baronia de Molig per lo honorable Pere Ciuro, pagès de Cameles, procurador del Noble Sr. Don Carlos de Llupia y de Vilanova» del 27 de juliol de 1646 contenia crides amb prescripcions on el contrast era gran entre les penes pecuniàries imposades als blasfemadors i als caçadors intempestius de perdius: «No gosa, presumesca ni se atrevesca [ningú] a jurar de Deu y de la Verge Maria mare sua ni dels sancts y sanctes del Paradis sota pena de cinquanta sous executadors sens ninguna mercè, item que ningu se atrevesca a pescar ni cassar perdius ... sots pena de sinch lliures» (Viladellops, u. 202): un contrast que s'explica pel fet que la pena pecuniària era la pena principal en el cas de les perdius, i subsidiària (afegida a penes corporals i de presó altrament més terribles i que –en el cas de blasfèmies pròpiament dites– podien dependre d'altres tribunals).

Aquests Ciuró, vassalls i procuradors dels Llupià són, naturalment, els mateixos (a vegades escrits com a «Seyro») del deliciós dietari en part publicat per l'abbé Torreilles, «Le livre de raison d'une famille de paysans roussillonnais au xviii siecle», Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, 1902, pp. 193-250.

d'aleshores endavant hi hagi «dos consols en dita Baronia, y dos sobreposats, y los dits sobreposats tindran per sou cinc sous de França per quiscun», etc.: la divisió de poders entre senyor i poble, tan clara a la «Rúbrica», queda prou difuminada en aquest escrit, on veiem el Consell reunit «ab lo ordre del Señor Veguer», i on s'invoca també la vènia de «Miseñyor don Angel Carlos (de Llupià y de Roger) marques de la Casa de Llupià, baró de la Baronia de Castellnou».

Més malmenada encara queda a les «criées generales de la baronie de Paracolls, Molitg, Fournols & Comas» de 1784, on cònsols i comunitat tenen prohibit fer cap insaculació nova, sense sotmetre-la a la marquesa o al seu procurador.⁴

Un «Arreglament fet sobre la Cort de Sobreposats de la Baronia de Castellnou», del 6 de desembre de 1715, invoca «lo estil de la cort dels sobreposats del terme de Lupia, terme de Vilarmilar y terme de la baronia de Castellnou y de Bellpuig», que fins aleshores havia estat «y es vuy en dia lo mateix estil que observem en la cort dels sobreposats de la vila de Thuyr»: l'«Arreglament» introdueix terminis i obligacions, en matèria d'estimes de bans i de tales, tendents a «llevar los abusos que antes se feyan de donar las tales al més prop llaurant, fent lo dit dany altres que a la nit y van de molt lluny» i a limitar els privilegis de «ningun foraster ecclesiàstich o cavallers, ho homens de Perpinyà» (l'«escrit no ho diu, però el principal dels privilegis implícitament incriminats és que, en cas de danys soferts per bestiar o altres possessions de veïns de Perpinyà, fossin els sòls sobreposats de l'horta de Perpinyà –no pas els dels llocs on s'havia produït el dany– els encarregats d'estimes i tales): ara bé, el «pas de Bellpuig» controlava de feia segles la transhumància entre terra baixa i els pasquers de Cortsaví, i del Canigó; les aspres terres de la baronia de Castellnou eren també pas de transhumants, alhora que zona d'«herminis», d'«usos y veynals», on tenien ramats o emprius no sols els «hòmens de Perpinyà» protegits pels seus temuts «sobreposats de l'horta», sinó els de Tuïr, del rec del qual, en constant litigi, depenien. En canvi, als *Archives Départementales des Pyrénées Orientales*, a Perpinyà, els reglaments de «les sobreposats de la baronie de Castellnou» que hi he vist, de 1729, són en francès.

De l'any 1716, també als *ADPO*, són unes «Cridas generals de les baronias de Paracolls, Molig, Campoma, Fornols y Coma de la part de la noble dama Emanuela de Lupia de Roger veuve de feu Charles de Lupia

⁴ Viladellòps, *u.* 201.

et de Vilanove...», totes en francès, excepció feta de part de l'encapçalament, en català (i excepció feta dels manlleus del text: «que aucune personne ne presume emporter du bois ou llenya a vendre...», «que aucune personne [...] espigolant pour leurs espigols», etc.).⁵ En francès són totes les ulteriors, i sovint impreses, ordinacions i «Criées generales des lieux et terroirs du Marquisat de Lupia, des Baronies de Castellnou & Velpuig, leurs terroirs & Dependances», com les de 1739, 1741, 1757, 1767, 1774 i 1784, també amb manlleus escadussers, «dimer en gerbe», «le temps de la Veda», «defendons de defricher aucunes terres du Seigneur, soit Bois, Garrigues, Cotius & autres».

En català, en canvi, és encara una «Nota dels bens que a setembre de 1821 es troben existents en France y en lo departament dels Pirineus Orientals, antes Rossello y Conflent»: Llupia hi és encara descrit entorn a «un gran pati rodejat de groxudes parets y part derruides vulgarment dit castell, dins lo qual pati se troba la Iglesia parroquial ab son portal fora, y en lo rededor [...] fora de les expressades parets, una porcio de terreno dit 'los valls' també propi de la dita casa de Llupia». El molí olier, si bé «sens la privativa que antes de la explicada revolució tenia de haber de fer [*l'oli*] en ell los habitants del Marquesat de Llupia y de las baronias de Castellnou y de Bellpuig», subsisteix.

De Castellnou, subsisteixen com a propietat dels marquesos «un gran espay de terra montañes y rocós dit la Garriga [...] que conte moltes eyminades» i una «casa masoveria dita lo Mas Canta» amb tres eiminades de coromines i setze de terra campa «meitat plantada d'olius».

A Tuïr és esmentada «una casa de quatre cosses amb un gran pati en la part de solixent, junt ab la muralla». En el terme de Molig «se troba la baronia de Paracolls ab un castell del mateix nom al cim de un peñon, molt derruit. Al baix y en la part de solixent del predit castell es troba un casal ampliat y renovat dit los Banyes amb una font o sursa de aygua termal»; dins la vila, «un gran casal y pati dit lo castell» també pertany al marquès: modernitzat, amb «vidreras a tots los finestrals», serveix «de posada a las personas forasteras que y van per lo us de las preditas ayguas». Relacions d'ulteriors visites seran en castellà (1826, 1834) o en francès (1858). En francès és també –entre altres– un curiós document de 1839, del Brigadier J. Desvallés i de Ribes, que declara haver rebut sempre, del seu nebot el marquès d'Alfarràs, de Llupia i del Poal, les 140

⁵ Viladellops, *u. 198, 199, 202. ADPO*, 11Bp375.

pistoles anuals que li corresponen del fideicomís «deposé au tribunal des Nobles d'Autriche sous la rubrique Marquis de Poal».⁶

¿En quina llengua era, la correspondència dels procuradors locals rossellonesos amb els marquesos, o amb els procuradors generals (residents a Barcelona o a Calella) d'aquests darrers?

Algunes dotzenes de cartes de tals procuradors i altres rossellonesos, setcentistes i vuitcentistes, es conserven en els arxius de Viladellops. Des de la postguerra napoleònica sembla ser que era tota en francès o en castellà; sense que això vulgui dir que fos en català durant la guerra: el que passa els anys 1808-1814 és que no hi ha –o no he sabut trobar– cartes de rossellonesos, escrites des del Rosselló, als arxius de Viladellops; es tracta, d'altra banda, d'anys de segrest del «patrimoni de França». Entre la Guerra Gran i la Guerra del Francès, hi ha alguna carta –en francès, si més no les que he vist–: entre altres, una de l'any 1803, dels habitants de Molig, a «Monsieur Pierre Martir Coll Negociant, Procureur fondé de M. le Marquis de Lluçia, a Calella», on supliquen que «Monsieur le Marquis» els autoritzi a «passer par le château qu'il possède a Molitg pour aller seulement monter l'horloge qui se trouve a la tour qui est sur l'église de la paroisse». En esclatar la Guerra Gran, qui escrigué al marquès («En est dia foren segrestats los bens per la Natio francesa ab motiu de la declaracio de guerra del rey de Espanya») no era cap dels Saleta, Barrera, Jaume, Tastú, Fossà, Jaubert, ni altres procuradors, batlles o advocats baronials rossellonesos, sinó el P.M. Coll abans esmentat. P.M. Coll és potser l'autor d'una curiosa «Petició dels possessors espanyols de delmes en lo comtat de Rossello, Conflent y Cerdaña, en lo cas que los particulars de aquell Pahis rehusian continuar a pagarlose», de finals de 1795, en sis folis: s'hi utilitzen arguments trets «de las Constituciones, Privilegis y Prerrogativas del Principat de Cathaluña y Comtats de Rossello y Cerdaña y Pais adjacent», pragmàtiques dels antics comtes-reis i de successius reis d'Espanya, la sentència de Guadalupe de 1486 per la qual «los Pagesos, dits aleshores de remensa [...] foren condempnats a pagar tots Delmes, Primicias, Tascas, Quints, Quarts y altres Drets Señorials y Reials», i s'hi invoquen també decrets «expeditos per la Asamblea dita Nacional de Fransa» d'octubre de 1790, per intentar convèncer el Directori de 1795 que «las decimas que se disputan» –com tasques i agrers– no eren d'origen ni

⁶ Viladellops, *u.* 199.

eclesiàstic, ni feudal, sinó «servituts predials» que havien de ser conservades mentre «los prestadors no les redimissin».

«Los Francesos me han rebut bé encara que me ha costat un poch ferlós conixer que los bens de VS no deuen ser mirats com los dels emigrans com opinaban y en consecuentia no deuen ser tractats ab aquell odi que tenen ab aquells», escrivia P.M. Coll el 22 de novembre de 1795, en carta –des de Calella– en què parla també de la necessitat de reparar el «moli de oli [*de Llupià?*, *de Tuir?*] que las bombas destruïren», dels roures tallats «per llenya per los hospitals francesos», de l'escassetat de jornalers en el Rosselló i de «los treballs que han patit los Francesos», els quals «si hara habian de comensar la revolucio pensarian de altre manera, con todo que no faltan alguns accelerats [=‘*scélérats*’?] en cada Poble que cuidan de mantenir lo entusiasmo, ya per ser deprebats com per conserbar los bens que a poch preu han comprat de la Iglesia y Emigrans. Dupto mes ara de que permanesca la Republica que antes de nostra Guerra».⁷

P.M. Coll continuarà escrivint al marquès en català després de 1815 (i el 1816 bregava a París per obtenir restitucions, si bé no pas precisament de «décimes de tots fruits», tasques o agrers). Però, insisteixo, P.M. era de Calella, i no pas rossellonès.

Entre les poques cartes en català de procuradors pròpiament rossellonesos de finals de segle XVIII, hi ha les de F. Barrera i Noell:

Som estat a Tohy y som pagat 16 ll. 18 s. als consols de Thoy y de Lupia per lo tall del pont de Toloja [...]. Som anat tambe a Cameles, qui se a trobat un home negat. Ms. Jaubert, Tastu y demes oficials de la jurisdiccion y son tambe anats com se fa en semblants casos y apres aver fet visitar lo cadavre, se a trobat que es mort negat per sa sola falta, pero sempre se a de pagar los gastos de la visita [...]. Lo mateix que arriba vuy als habitants de Camelas y Castellnou, que lo arrendador dels molins y rech de Thoy los refusa de apasquerarlos per arregar llurs terras, arriba sempre que y a arrendador nou (21-6-1785).⁸

⁷ Viladellops, *u.* 211, 244.

⁸ Viladellops, *u.* 211. Rares el decenni de 1780, les cartes de notaris i procuradors rossellonesos en català són encara freqüents, en canvi, el 1725 o el 1733-1737: exemples a la u. 201 de l'arxiu del Marquès d'Alfarràs a Viladellops: «Tocant lo arrendament de las baronias de Castellnou y Bellpuig me an dit que a no esser que Bosenyoria volgues disminuir de algun tant lo preu y cambiar algun dels pactes que no serveixen en res per Bossenyoria ... per mes que tinguessim animo de continuïtat no podem ... Tot es incert per los temps que corren ... Havem tingut lo temps tant disfavorable per la venda dels fruits en est arrendament, mes y a que temer al esdevenidor puix no resta un soldat en tot lo Rossello, lo que fa dir a tots que ni

En els capbreus, sempre la interferència lingüística havia estat norma. En el de la baronia de Paracolls de 1569, escrit bàsicament en llatí, el senyor, Miquel de Vilanova, prou és descrit com a «domino et barone dite baronie de Molig et Fornolls», i s'hi parla dels «balnea sive Banys de Molig», però també d'«erminis del castellar de Paracolls», del «martinet de Ranau», de la «eretat del Vegariu», d'heredats que fan tres, cinc o set «jornals de llaurar de bous». Un capbreu de 1628 comença en llatí, però l'escrivà canvia (o se'n cansa) al cap d'unes quantes pàgines, i salta al català, per concloure, molt al final, de nou en llatí.

En els capbreus setcentistes, tenim totes les variants possibles de joc d'interferències lingüístiques entre català, llatí i francès. N'hi ha on tot és en francès –llevat d'algun calc escadusser–, però el títol en català, com el

collirem un diner» (26 de desembre de 1733); «Jo la arrendare si Vm. o troba a propos y fasam que ningú no y perdia, perque podia esser que lo mal temps no durara sempre y lo que he perdut una vegada o puga cobrar altra. Si Vm no bol fer lo que jo boldre fer, jo fare lo que Vm boldra, que jo desitjo continuar en servirlo com an fet mos pares y jo fins asi, encara que li dire que tinch grans contraris ... que no procuran sino lo un a fer perdre los delmes de Vm y lo altre a usurparli tots els drets que pot ... Eixos dos bons esperits no procuran sino en posarme en confusio ab lo poble ... fins lo batlle de Molig he trobat apres haverlo un poch examinat que es un dels majors contraris de Vm y meus»; «Lo any passat se reculli molt poch blat en esta baronia y lo havem de vendre molt barato a causa de la miseria y rareas del diner que tenim ... me haure de baldre dels cabals de baques o moltons los quals no podem vendre fins al mes de setembre que son grasos» (22-V-1737). Les dues darreres són ja d'un Barrera (sobre aquesta família, notícies genealogicohistòriques a Philippe Lazenne, *Noblesa catalana, cavallers y burgesos honrats de Rosselló y Cerdanya*, vol. 1, La Roche sur Yon, 1975, 128-134). Hi trobem Tomàs Barrera i Noell, procurador dels marquesos de Llupià el decenni de 1780: durant la Revolució, després d'haver assistit a l'assemblea lata de la Noblesa a Perpinyà el 1789, emigrà, i morí a Ripoll el 1806. Altres Barrera emigraren també: mossèn Anton de Barrera i Vilar refusà el 1792 de prestar el jurament constitucional i serví com a capellà «del batallon de frontera» o del Vallespir; però Pere Barrera i Vilar (1736-1812), autor d'una *Flore topographique et methodique des Pyrénées Orientales* i metge militar, serví com a tal a l'Armée des Pyrénées Orientales; Tomàs de Barrera i Delhom (casat amb una filla de Nicolau Saleta, un dels jutges baronials dels Llupià i al mateix temps procurador reial a les corts veguerials del Conflent-Capcir i Cerdanya francesa, si bé emigrat des de 1793), havia capitanejat la Garde Nationale a Prada el 1790 i havia estat, el 1792, membre del Consil d'Administration des Pyrénées-Orientales; Pere de Barrera i Bordes (1765-1793), capturat quan intentava emigrar el 1793, va ser condemnat a mort i executat el 1794; Clement de Barrera (1789-1863), metge i botànic com el seu oncle, serví com a metge militar «de l'armée d'Espagne en 1812» i amb els Cent Mil Fills de Sant Lluís el 1823-1825, estudià les propietats de les aigües termals de Molig i n'adquirí una part.

de 1748-1751 («Rubrica dels tenechs del capbreu de la baronia de Castellnou, Bellpuig, Coma, Camelas, Lupià y altres que faltan al 20 de gener de 1751», diu la portada). O com el «Capbreu del lloch y terme de Comes fet per lo Sr. Joan y Thomas Barrera pare y fill, burgesos nobles, en qualitat de procuradors del illustre senyor don Francisco de Lupià y de Roger, marques de Lupià, senyor de Comes y altres places [...] retingut per lo Sr. Joan Felip y Balanda notari royal de la ville de Prada comensat lo any 1748».

Les confessions dels capbrevants, si bé amb manlleus, són en francès: Joan Londres, «travailleur a Bula», per exemple, hi declara «une punyera d'avoine de censives, la dime des fruits, directe seigneurie et alienatur», un altre capbrevant «une picce de terre champs avec un casal contigu partie nomee Al Clot del Avallá».

En el capbreu de Llupià i Vilarmilà de 1771-1772, hi ha confessions en francès, i n'hi ha en català: segons el capbrevant, o segons el capbrevador del moment?: Rosa Mateu i el seu fill declaren la meitat d'una casa a Llupià, per la qual han donar al marquès, cada Nadal, la quarta part d'una gallina i «un ajut d'un poll»; per la meitat d'una vinya de mitja eiminada a Vilarmilà, «tres diners de censos y la directa senyoria»; per un «cortal et parraguera ci-devant vall, sciz autour du chateau de Lupia», pels quals ha de pagar al senyor «une poule bonne et recevable» [= 'una gallina bona i rebedora'] cada Nadal; «Le sieur Xavier Marie et Roig, pagès residant en dite ville de Thuir» reconeix sota directa senyoria del marquès una casa «a present cortal aux barris» de Llupià.

A través del ràpid cop d'ull que els he donat, aquests capbreus rossellonesos setcentistes dels Llupià semblen menys detallats i molt menys vívids que els seus precedents cinc i siscentistes, o que certs capbreus setcentistes de llocs i possessions a la Catalunya espanyola.⁹

⁹ Que siguin menys detallats i vívids no impedeix que tals capbreus segueixin sent de vertader interès. S'hi pot seguir –comparant-los amb els dels segles precedents– alguna evolució i/o cristal·lització en la grafia de certs cognoms, canvis de noms –o pluralitat de noms– en toponímia: el lloc de les Carreres, a Cameles, abans dit d'Entrefocs; la Serra de les Valls («o de les Esquerdes»); coll de Reixach, també dit «dels Barbutés», etc. Notem l'empobriment del llenguatge a l'encapçalament en català del capbreu en francès de Comes, el 1748: el «notari royal de la ville de Prade» és qualificat de «senyor», en lloc de «micer».

Els capbreus d'on extrec aquestes mostres es troben a Viladellops, u. 209, 216, 217, 218, 219 i 306, i ADPO 3E1140.

Els comptes són, sovint, en català:

Dit any son estats 15 jornals de batra a la era de Molig, guanyan los batadós per jornal una lliura, son 15 lliures.

Per tosquirar los anyells del delme tinch dat als tosquiraires 12 sous.

Per vantar lo blat descargadissos y de las boras de lera, costa 13s 4d.

Tinc donat al pastor per menar los anyells del delme a Tuy, 1 lliura.

Tinch donat a Domingo Vernet per anar a portar una carta Monsieur lo baro de Somia, 10 sous.

Tinch donat Martinet de Mosset per estirar tres quintals [...] de ferro de setglas de botas, a sis rals per quintal, 2 lliures 5s.

Per 20 dotzenas de ous a 8 s la dotzena, 4 lliures.

Per fer la ximenea del castell an entrats 5 jornals del pairer y 5 i mitg de monobra, lo pairé guanya 4 rals per dia y lo manobra 10 sous.

Per fer l'escala [...] 4 jornals de fusté a 1 lliura per jornal.

3 mesures d'ordi al pallol de Prada per las mulas en preu de 8 rals la mesura, 8 lliures.

Tinch replegada la erba seguent lo any 1720, de erba majenca que ni a aguts 72 feixos de dona y 19 de home, y de redall ni a aguts 6 feixos de home y 12 de dona [...].

Teulas del delme. Als 22 novembre 1720 tinch dalmats 200 teulas y las he fet tirar al castell de Molitg.

Tinch pagat sis francs deu sous per un expres he enviat a la Jonquera per fer portar la xicolata y tabaco.

38 francs a sis bassayres per desanou bassas al moli.

Capbreus setcentistes de possessions a la Catalunya espanyola procedents del patrimoni Roger amb què els comparo, a Viladellops, *u. 184* (Malgrat, Palafrugell, Santa Susanna, etc., 1765-1779).

Capbreus cinc i siscentistes, a Viladellops, *u. 180* (capbreu del patrimoni dels Roger, 1619-1620, en llatí); *u. 143* (capbreu de la carlania major de Cubelles, 1593 – amb el seu «dilmal»); *u. 146* (en català i llatí); *u. 174* (capbreu de Pineda i altres llocs amb possessions dels Roger, en llatí).

Un «Capibrevum Proprietatum Urbanas et Rusticas ... Loco et baronie Castrinovo» de 1671-1678 conté llargues llistes de capbrevants, dividits en dues rúbriques diferents: les de «homcs propis y naturals del lloch de Castellnou y termens», i la dels «forasters» (que poden ser de Sant Feliu d'Amunt o de Bula), *u. 216*.

El salt freqüent del llatí al català també el trobem en certs arrendaments i en alguna presa de possessió cinc i siscentista. Així, la de la carlania d'Aravell, i del «loco de St. Andreu vallis et vicecomitatus Castriboni de Urgell», de 1638, per part de Magdalena de Llupià y de Vilanova (la mare de Carlos de Llupià i de Vilanova), on la prestació d'homenatge per part dels habitants no pot ser més displicent: preguntats si acceptaven a Magdalena i Josep de Vilanova com a carlans «unanimitèr respondentes dixerunt que ... tant se estimaven que dits Srs. ne fossen com altres, y que desta hora en avant pagarien los delmes de dita carlania a sos receptors o arrendadors» (Viladellops, *u. 204*).

4 francs per 12 jornals de curar cabassos.

3 francs per lo guast de desfer las olibas del terme.

Tinch pagat vuyt francs per la compra de quaranta lliuras de oli ronyer per untar lo ramat.

15 francs 16s 3d per quatra mesuras y mitja de sal per la despesa dels pastors.

4 mesuras mes de sal pel bestiar mentra era a la montanya dels pasquers del rey.

13 francs 10s a un bassiver per quatre mesos y mitg ha guardada la bassiba.

128 francs a tres pastors per llur soldada de un any a raho de 36 francs quiscun any.

Per la compra d'una jumentà, 39 lliures.

Tres francs per un collar e fet fer per un gos del ramat.

Un franch per un expres enviat a Molitg per portar un plec de cartes al Sr. Barrera.

Nou francs de desavuit jornals de morgonar lo maillol del Mas Nou.

2 francs 13s y 4d per sogaiillar lo ramat,

39f 6s i 8d per lo pairer per fer lo fom dels pastors i enrajolar la cuina"; etc.¹⁰

D'esberransys de crides d'arrendament sis i setcentistes, no en manquen ni als *ADPO* ni a Viladellops. Dels setcentistes, n'hi ha en francès i en català: en català són encara unes «Actes de la tabba de les rendes que la Ilm. marquesa de Lupià reb en diferents termes del Rosselló», de 1783: l'eventual arrendatari ha de pagar dues vegades l'any, per Sant Joan i per Nadal «en Barcelona y dins la casa de la propia habitació de dita Sra. Marquesa, ab moneda corrent de España de or o de plata». O bé, si la marquesa s'avé a ser pagada a Perpinyà, «ho faci lo arrendador alla en persona, a rao de 19 francs 55s per cada 7 lliures barcelonines». No s'admetrà cap retard ni rebaixa «per rahó de pedra, neula, esterilitat de temps, inundacions de aigua, intemperí de aire, ni per qualsevol altre influencia del cel ni per altre cas fortuit o infortuit, pensat ni no pensat, si sols en los casos de pesta o guerra o esdevenir algun segrest en los béns»: esbravada versió de les fórmules quasi incantatòries que trobàvem al llarg dels segles setze i disset:

Sàpia lo conductor que no li estara a perdua alguna [...] ni pedra neula, matabra, inundacions de ayguas, novclitats del temps, sequesdat, cremas y incendis, robos, insults de gents estranyes, terratransits ni menjaments de soldats, ni menos pesta que Deu ens preservi [...] si no es tan solament a guerra de rey a rey, camp parat y banderas estesas en la present plana de Rossello, per raho de la qual les ditas heredats y terras nos poguessin conrrear.

En crides i contractes en francès o castellà ulteriors, aquesta clàusula queda reduïda a, literalment, dues o tres paraules: així, l'esbós de

¹⁰ Viladellops, *u.* 202 i *u.* 198.

contracte d'arrendament de rendes del Rosselló, el 1826, a favor de Domingo Santamaria, preveu el «caso de peste, lagosta o guerra», que el contracte definitiu redueix tan sols a «peste o guerra».¹¹

No ja en el vuitcents, sinó ben abans (abans i tot, potser, del 1640), perden incantatòria, solemnitat i complexitat, es desritualitzen totalment, «modos de pagar delmes i primícies» com els que l'any 1502 són objecte d'un compromís entre els còsols i consell de caps de casa del lloc de Llupià, d'una banda, i el senyor, Bernat de Llupià, de l'altra:

Dels Anyells inclusa la Primícia es ab esta forma: si es de los anyells se contaran, Primerament una dotzena y de esta dotzena lo Amo dels Anyells ne retirara 3 Anyells los millors, y dels nou que restaran, lo Señor ne triara un, lo que li apareixara = de la segona dotzena se observara lo mateix ordre de la primera = de la tercera dotzena ha esser de 13 anyells y se observara lo mateix ordre de la primera, ab que de las ditas 3 dotzenas ne venen a tocar al Señor 3 per dret de delme y despres lo Amo dels Anyells de las ditas 3 dotzenas y hun [...] anyells que restan al Amo pagat dit lo delme ne deu donar un al Rector per dret de primícia, lo que al Rector apareixera; Y així se observara en los demes si mes ni haura.

De blat, ordi, sivada y mill, se pagara lo delme inclusa la Primícia de dotze Garbas y un quart de Garba, una de delme y primícia y en cas de pagar lo delme separat de la primícia, se pagara de 16 garbas y la tercera part de una quarta part de garba, una garba de delme, y a la Primícia de 48 garbas y una quarta part de una quarta part de garba, sen donara una garba de primícia.

De raims, oli, orbes, llegums y farratges se paga de nou parts una, inclusa la primícia, ab que la part de decima al señor ve a esser de dotze parts una al señor sens la primícia, y a la primícia de 36 una per lo rector.

El compromís de 1502 era en llatí. La versió catalana d'aquestes mostres sembla de finals del siscent, i va acompanyada d'algun comentari o comparació amb el present: «Se nota que vuy se observa lo pagar lo delme y primícia de dotze una del blat, ordi y sivada»; «Se nota que vuy en dia de llegums, mill ni ortalisa no sen paga delme ni primícia». El «delme» de vedells estipulat el 1502 consistia en pagar «nou dines de plata» per cada vedell, però «asso vuy no se observa», etc.¹²

De correspondència familiar o personal en el fons Llupià de l'arxiu dels marquesos d'Alfarràs, ben poca n'he sabut trobar. Però en aquesta poca hi ha dos cartipassos particularment interessants: un d'ells, de cartes enviades per Carlos de Llupià i de Vilanova al seu fill Felip, que en aquell moment es trobava a Madrid (1690-1692); l'altre, d'Àngel Delpas,

¹¹ ADPO IE501, Viladellops u. 213.

¹² Viladellops, u. 204.

marquès de Sant Marçal, des de Perpinyà al marquès de Llupià (1733-1734).

A Madrid, Felip havia estat enviat a presentar súpliques i a fer gestions a favor del pare i del germà: aquest germà es diu Carlos, com el pare, i des de 1686 és cavaller de l'Orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem («fratres milites ... lingua Aragoni et Prioratus Cathaloniae», com diu un certificat de fra Adrià de Wigne-court, de 1691). Ha servit en les galeres de l'orde –a les seves «caravanes»–, on ha ocupat dos «puestos ... lo hu de guardià del estandart de batalló de sa Religió, y lo altre de capita tinent de una companya de infanteria de dit batalló, ab que te la graduacio de capità y ab ella a servit en lo siti y preses de Nàpols, de Malvasia», etc.

S'ha endcutat terriblement, i son pare demana a Felip que procuri trobar-li «algun sou aventatjat per les galeres d'Espanya ... ahont se cobra lo sou millor que no en est exercit de Catalunya y ahont se inclina servir Carlos per tenir ya experimentat lo que es servir en las galeras essent la propia professió de cavaller del Àbit de St. Juan» (21-IV-1692). Ara bé, la Corona, exhausta o creuada de braços, ha disminuït sous –o deixat de pagar-ne– i «se han llevat tots los sobresous ques gosaven sobre les galeras de Espanya»; i Felip, doncs, ha de veure si pot obtenir-li «sou avantatjat» a infanteria. El pare, per la seva part, havia obtingut algun càrrec a Batllia General de Catalunya, però no cobra: Batllia estava més entrampada encara que el rei; tot i «certificatòries» i comminacions efectivament obtingudes a Madrid –el secretari del virrei (a qui les reials comminacions són presentades) contestarà «este despacho es lo mesmo que medio pliego de papel de estrassa». Cartes anteriors (juliol de 1690) ponderaven d'altra banda altres inconvenients dels càrrecs disponibles a Batllia General o a l'oficina del lloctinent de Mestre Racional: «no té autoritat ni maneig, y té molt curt salari». Carlos de Llupià i de Vilanova, i la seva segona muller, Manuela de Roger i Despàs, entre 1668 i 1691 havien tingut, almenys, disset fills: els seus memorials al virrei o a Madrid prou que evoquen –comptant els aleshores sobrevivents– els «catorze hijos, iguales en numero en los dos sexos, que ha de mantener y colocar con la decencia correspondiente a su calidad»; com evoquen, també, serveis propis en campanya i serveis duts a terme pels seus avantpassats durant «muchos centenares de años a la Real Corona de Aragon».

Són, aquells anys, els de la Guerra de la Lliga d'Augsburg o de nou anys (1689-1697), de dol familiar (sis dels fills moren entre 1688 i 1697),

de negre pessimisme. Tanmateix, aconsella a Felip que aprofiti la seva estada a «eixa Babilonia» per aprendre-hi «lo exercici de la espasa ab algun mestre de armas», a «montar a cavall a la picaria del rey», i per visitar Aranjuez i «la magestuosa fabrica del Escorial». I li dóna notícies de la família, de la presa de la Seu d'Urgell o de València d'Aneu, del bombardeig de Barcelona: «Plovien bombas ... En esta nostra casa ne caygué una y en la de ta àvia altra, dich en la del Born ... Vulla Deu que no torne esta armada enemiga a abrasarnos ab sos artificis de foch», escriu el 14 de juliol de 1691, tot comentant la «gran fatiga tinguí de assistir lo governador de la plassa en lo Portal de Mar tot lo temps que la armada enemiga bombardejà està ciutat»; per afegir finalment que la flota enemiga «ha desaparegut de la vista de esta ciutat, que a les hores de ara se descubra tan solament en alta mar algun navio».

Setmanes abans, havia participat a Felip el «felis part de ta mare ... donantnos Deu ab ell, un lindo minyó que se va criant de bona dispositio y sa mare gosa cumplida salut ... te aviso que li posarem nom Anton». Amb el nou nat (que moriria a sis anys, el 1697), són dues les criatures de pit, a la niada: per causa del bombardeig, mare, criatura, l'àvia, dues dides, les quatre germanes monges, deixen la casa del carrer Ample o la del Born i els respectius convents; i es refugien a la Torre Subirana d'Horta: «hagui a un mateix temps de donar cobro a posar en salvo y a cuydar lo que se retorassen les dos didas ab las dos criaturas, com també tas germanes monges de Sant Pere ... La armada enemiga se recela aurà anat a bombardejar Alicante ... y no esperam que la del Rey Ntre. Sr. impedesca sos designis, porque tenim experiencia de la poca gana tenen de pelear las armadas y exercits de Espanya ... A les hores de ara se dona per perdut lo castell de València [d'Aneu] y se creu se perdrà lo de Castell Lleó ab poca resistència, havent entrat gent nova de Fransa en Cathalunya per la part de la vall de Aran, ab que anem perdent pais a tota pressa» (28-VII-1691). A la casa del carrer Ample, hi ha quedat don Carlos, un dels fills grans, i vuit «oficials mestres de casa i fusters», que han feinejat «tres dies y tres nits junt ab tres criats meus» reparant els estralls de bombes.

Altres cartes d'aquell estiu de 1691 tornen a parlar de les quatre-centes «horrendas invencions de foch» caigudes a Barcelona; i evoquen la visita a un tal Don Gonzalo de Cordoba, «nét de Marina de Llupià, tia de Manuel de Llupià vuy governador de Cathalunya, la qual casà ab don Aleix de Grimau». Aquest don Gonzalo es troba «ab pica en lo tercio de Granada»: «No assenyala ja Montjuich navios enemichs ... [ni] atrocitats

[com] el bombardeo sobre esta ciutat y la de Alicante, la ruina de la qual saberem per la prop passada estafeta de Valencia, com també los tumultos populars de la ciutat de Valencia contra los negociants francesos». De les germanes monges, «les de Sant Pere tornaran prest a son monastir; les de Santa Clara no y tornaran fins a que sia reparada la mina que feren en aquell convent las bombas» (4-VIII-1691).¹³

Més de quaranta anys després, arran dels prolegòmens del Primer Pacte de Família i primeres intervencions francoespanyoles a la paneuropees guerres dites de *Successió de Polònia* (1733-1735), de *Successió d'Àustria* (1740-1745), etc., tota una sèrie de cartes perpinyanenques d'Àngel Delpas, marquès de Sant Marçal, al barceloní marquès de Llupià, ofereixen també una barreja de notícies familiars, ecos de guerra i preocupacions econòmiques (males collites, necessitat de recobrar un cert deute o de lluir un censal per «pagar lo gasto per fer anar mon fill Don Francisco a Malta, que lo voldria fer rebre cavaller del àvit de Sant Joan») o fiscals («assi auem estat molt ocupats en escripturas acerca de libramos si es possible del delme real»):

Cosí y Sr., ab particular gust celebro ... las favorables noticias me continuas de ta salut y de les cosines mis Sres. y fills y juntament del cosí abat, alegrantme sumament que la fluccio del hull vagia millor ... Assi se diu que lo emperador a volgut pendre lo infant don Carlos ... y també se diu que lo Rey de Polonia y lo duch de Babiera envian grans correus a Versalles perque volen oposarse a la elecció preten lo emperador de fer lo duch de Lorraine Rey de Romans ... Ton cosí que mes te vol (4-I-1733).

Cosí y sr., ab tota alegria rebo ta carta del 5 ... per les bonas noticias me participas de ta bona salut y de les cosines mis sres. y fills y cosí abat, logrant tots en esta ta casa igual conveniencia com los demes fills, los de Tolosa y de Don Anton que ne tinch carta de Nimes y que a Déu gracias està bo proceguint son viatge fins a Viena en Daufine hahont tindra noves ordres ... Assi se diu que les tropes de Suecia ab las de Russia serien ja entrades dins los estats de Polonia y que las del emperador nos mouen ... se diu que los inglesos y olandesos aurién dit que si nosaltres entram en Italia se declararan contra de nosaltres ... Déu los vulla a uns y a altres tocar lo cor per procurar una bona pau ... Sento en amich quem precio de scr de Don Francisco Copons que no agia lograt la abadia de Ripoll, però no avenla pogutda aver per ell me alegre sia per Don Joan de Fluvia cosí germa del abat de Sant Marti molt amich meu (14-IX-1733).

Hi havia qui volia ser abat i no ho aconseguia; però hi havia també qui, podent aspirar-hi, hi renunciava:

¹³ Viladellops, u. 333, u. 44.

lo abbe Ortaffa despres de auer obtingudes les bulles y les lletres ... de la cort y passades per est Consell Sobira, escapulari, cugulla, tot a punt per pendrer lo habit de Sant Benet a Sant Marti del Canigó ... sent tot a punt lo dia antes destinat per eixa fonchsio que auia de ser hair al mati digue que no volia pas ser monjo ni menos egglesiastich (26-X-1733).

L'*in crescendo* guerrer traspua a totes les cartes de tardor i hivern de 1733, enmig de referències a plets, gasalles i eixut:

Segons apar que no o podrem dispensar de fer la guerra ... Deu nostre senyor vulla libranos de un tal castich y donarnos a tots una bona pau y quietut ... Si la guerra comensa no serà fàcil finir-la com volra, per ser a la fi general per tota Europa (25-IX-1733); Assi sens auer plogut ni humitats no auem tingut rahiins, jo crech que lo Sr. a vist que no tenint tropes en esta terra [*totes han estat enviades al front, a Itàlia*] no sabriem que fer del vi (octubre del 1733).

Cosi y sr., me alegro que ton fill don Francisco la varola vagia secant sens ningun accident ... Assi comensam ja los naturals de Rosselló, Conflent y Cerdanya francesa de servir en Perpinya en la Coronela, en la Ciutadela, Colliure y Bellaguardia los de Vallespir, a Vilafranca los de Conflent y a Montluis los de Capcir y Cerdanya francesa (14-XII-1733).

«Per no esser vingut lo correu per les pluges y mal temps, me trobo sens carta teua», escriu el 8 de febrer de 1734 tot donant notícies de la guerra a Itàlia i de *Te deums* a la catedral de Perpinyà «en actio de gracias de la presa del castell de Mila», demanant-ne de l'arrendament de monsieur Coll.

Es arribat que lo mal temps a mort un pobret a la iglesia de Caixas y lo Sr. president [*del Consell Sobirà del Rosselló*] a volgut que la justícia y anàs per ferne la visura y lo procés verbal que no deixarà de costarte alguna cosa, peciencia, per això son bones les jurisdiccions [*baronials*] el dia de vuy. Les notícies de nostre cort son de que se seria feta una nominacio de oficials generals, pero no de marechals de Fransa ... La hermada [*per 'armée' = 'exèrcit'*] del Rhin diuen serà molt nombrosa y formidable ... Lo Rey [*Lluís XV*] a aumentat est Consell Sobirà de tres jutges mes ... Lo bon Déu sie alabat de tot y Deu nos do paciència que me apar ne aurem menester si la guerra dura algun temps (15-III-1734).

Lo citi de Dantzich continua y lo nostre socorro havent volgut atacar un cordó de russians som estats repossats [*'repoussés?'*] (26-VI-1734).¹⁴

L'autor d'aquestes cartes, Àngel Delpàs, sembla ser l'Àngel Delpàs i d'Oms (1684-1743) a qui Philippe Lazerme dedica una de les seves notícies genealogicobiogràfiques: antic capità de cavalleria i ajuda de camp del mariscal de Noailles en campanyes a la Catalunya espanyola, el

¹⁴ Viladellops, u. 201.

1707, sota les ordres de Quinson, participà a la represa d'Arles, on una bala el deixà esguerrat. El seu fill moriria en campanya a Itàlia el setembre de 1733; mentre que un altre fill seu, Anton, també citat a les cartes, capità del Regiment de Borbó, perdria la vista a conseqüència de ferides rebudes en el setge de Wissemburg, el 1744. Al llarg de les guerres dels regnats de Lluís XIV, Lluís XV i Lluís XVI no hi ha generació dels rossellonesos Delpàs sense el seu contingent de 'chevaliers de Saint Louis', de militars (sovint solters) al servei del «Roi tres chrétien». Pels volts de 1789, tant el cognom Delpàs com el cognom Llupià (malgrat els disset fills de don Carlos) han desaparegut de les línies troncal respectives.

Però és d'usos lingüístics que aquí es tracta. En temps de Carlos de Llupià i de Vilanova (1631-1696), instàncies i memorials al rei, virrei o ministres són en castellà, "certificatòries" santjoanistes en llatí, capbreus en llatí i català; però pràcticament tota la resta (capítols matrimonials, testaments, cartes familiars, llevadors de censos, crides i ordinacions baronials, comptes, tractes i contractes, inventaris, registres judicials de les -generalment segrestades- «cort de la baronia de Molig», «cort del batlle de Santa Coloma de les Illes de pertinenia de la baronia de Castellnou», etc.) sembla en català, per les mostres i fragments que n'he vist. Després dels reials edictes de 1700, la llengua pròpia desapareix dels registres notariais, judicials i jurisdiccionals rossellonesos, en general. La correspondència amb rossellonesos, majoritàriament en francès ja pels volts de 1780, era encara majoritàriament en català el 1730 i el 1740.

Dels capbreus setcentistes fets fer pels Llupià en el Rosselló, els conservats en els *ADPO* semblen tots en francès, amb algun *incipit* en llatí. Dels conservats a Viladellops, n'hi ha en francès, amb *incipits* en català o en llatí, i fórmules senceres -com també tota la microtoponímia- en català; n'hi ha també en català; i n'hi ha on uns capbreuants declaren en francès i altres capbreuants ho fan en català. Continuen essent en català la majoria de comptes, «individuacions», «polisses de censos», «llibres de maïs y carrechs», albarans i tractes setcentistes dels marquesos de Llupià. Tant els referents a obres en el castell de Molig com en el de Cubelles. Tant si es tractava de pagues de «prefataires» o «preufeters» del «Bosch del Laberinto» d'Horta, com de pairers, tasquitaires, bassivers, agullaires, aplegadores d'herba majenca («que ni a aguts 72 feixos de dona y 19 de home») i altres jornalers rossellonesos. La llengua amb què el marquès redacta encara el gener-febrer de 1789 procura a misser Salvador Jaume (el qual li escrivia sempre en francès) de Perpinyà o

Tomàs Barrera de Prada «per exercir jurisdicció civil y criminal, firmar per senyoria, capbrevar», etc., és la mateixa dels comptes de tutoria, barcelonins, del mateix llinatge i decenni, la mateixa del «Llibre ahont se aniran notant las actes de las dos casas Desvalls y Lupia comensant en 1789».

Això encara era així per més que molts altres escrits (i les seves respectives dissertacions sobre aigües termals, terratrèmols, «pesalicores» o flora rossellonesa) fossin en castellà en el cas de J.A. Desvalls i d'Ardena, marquès d'Alfarràs, de Poal i de Llupià, besnét de Carlos de Llupià i de Vilanova; i fossin en francès en el casos de Pere i Climent de Barrera.¹⁵

Massy, Sant Jordi 2001

¹⁵ Sobre els Delpàs i els Barrera setcentistes, vegeu Philippe Lazerme, *Noblesia catalana*, ob. cit., vol. II, 18-24, i vol. I, 128-134. De la informació sobre el nombre i l'edat de mort dels fills de Carlos de Llupià i de Vilanova al seu descendent Lluís Desvalls, marquès d'Alfarràs. Sobre les obres del «bosch del Laberinto» en terres de la Torre Subirana d'Horta, cf. Viladellops, *u. 7, 124, 125, 132*.